

ПРИКАЗИ КЊИГА

UDC: 321.15:929 Јулиан Апостата(049.32)

CERIF: H190, H210, H271

DOI: 10.51204/HLH_21209A

Isidora FÜRST*

ЦАР ОТПАДНИК

Лисјен Жерфањон, *Јулијан звани Ајосџајиа*
(прев. Бојан Савић Остојић),
Службени гласник, Београд 2021, 513.

Аутор књиге „Јулијан звани Апостата” је угледни француски професор, филозоф и историчар – Лисјен Жерфањон (*Lucien Jerphagnon*). Предавао је на Универзитету *Franche-Compté* и на Универзитету *Caen-Normandy* у Француској, на којем је добио и титулу професора-емеритуса. Био је аутор многобројних научних радова из области антике. У септембру месецу 2021. године обележено је сто година од рођења и десет година од смрти овог истакнутог научника.

Књига „Јулијан звани Апостата” представља, по одређењу аутора, „природослов” једне породице из периода позног Римског царства, из Константинове династије Других Флавијеваца, која је на власти била од 293. до 363. године н.е. – са акцентом на биографији Флавија Клаудија Јулијана, познатог као „Филозоф” или као „Апостата” (отпадник). Читалац се на почетку ове књиге сусреће са предговором Пола Вејна (*Paul Veune*), у којем је у краћим цртама представљена личност цара Јулијана. Основна тема књиге јесте приказ живота Јулијана Апостате, владара посвећеног проучавању хеленистичке мисли, борби против хришћанства и поновном успостављању паганства као државне религије. Лисјен Жерфањон вешто приказује и осветљава читаоцу Јулијанове верске и филозофске дилеме и лич-

* Аутор је студент треће године основних академских студија на Правном факултету Универзитета у Београду, isidora.first@gmail.com

на опредељења, не остављајући по страни нека питања хришћанског учења, потребна ради разумевања контекста Јулијановог деловања.

Лисјен Жерфањон у свом делу одговара на питање ко је, заправо, био Јулијан – филозоф или отпадник, војсковођа или реформатор, осветнички настројен конвертит или владар који тежи да обнови стару славу Рима. Чини се да је Јулијан био све наведено, једна необична личност која се бавила делима грчких филозофа, прихватила паганске култове, била посвећена медитацијама; Јулијан се одрицао материјалног и уздржавао од телесног, желећи да тако досегне духовну слободу.

Биографија Апостате је подељена на три целине. Први део описује Јулијаново одрастање и школовање, други део његово деловање у функцији цезара, док је трећи део посвећен његовом деловању као августа.

Јулијаново порекло одредило је читав његов живот, па тако аутор најпре представља Јулијанов родослов, почев од Констанција Хлора, римског војсковође илирског порекла, рођеног у дарданским планинама на југу данашње Србије. Лисјен Жерфањон упознаје читаоца са формирањем династије и њеним гашењем. Међусобно орођени потомци двојице августа, Диоклецијана и Максимилијана, и њихових цезара, у жестоких ратовима за власт остављали су за собом лешеве противника. У првој фази, борба се окончала постављањем Константина, ванбрачног сина Констанција Хлора, за владара целог царства. После смрти цара Константина Великог, његова три сина, три цезара (која су узела титулу августа), решила су да коначно покоре рођаке те је тако дошло до „дана крвопролића” када су животе изгубили сви блиски конкуренти-рођаци, укључујући и Јулијановог оца и браћу. Једини преживели били су Јулијан, који је био дете, и његов брат Гал, а они су послати у прогонство.

С обзиром на то да је Јулијанов однос према хришћанској религији кључан за разумевање његове личности, аутор у првом делу књиге уводи читаоца у прихватање хришћанства као званичне религије у Риму. У прва три века хришћанство је у Риму постепено јачало, иако је санкционирано као недозвољена религија (на супрот паганству које је било службена религија), а хришћани прогоњени. Хришћанска религија, са основом у учењу Исуса Христа је, упркос прогонима, постајала све значајнија захваљујући моралним принципима које је заговарала. Како аутор књиге наводи, непомирљиве разлике између ставова припадника хришћанске религије и римске власти довели су до жестоког прогона хришћана. Хришћанство је, коначно, постало толерисана религија када је цар Константин објавио Милански едикт 313. године. У уводном делу књиге аутор се осврнуо и на расколе у

оквиру хришћанске цркве у погледу учења о Светој Тројици, који су започели десетак година пре Јулијановог рођења. Наиме, спор се водио око питања односа Оца и Сина; он је привремено решен на сабору у Никеји 325. године, међутим, црква и римски владари су и даље били подељени по том питању. Како је аутор рекао, Константин је веровао да је Син једнак Оцу, док је његов наследник Констанције заговарао став да је Исус Божји Син, „на неки начин цезар Бога оца”.¹

У раном детињству, Јулијана је у Никомедији васпитавао учитељ Мардоније, у хеленистичком духу и на грчком језику. Како Лисјен Жерфањон пише, Јулијан је „на свој начин научио да види стварност кроз књиге. У детињој машти се зачињао један идеални свет сачињен од митова, од узвишеног, од савршенства, проистекао директно из библиотеке.”²

Књига у даљем току прати Јулијаново религијско образовање, које је у изгнанству у Кападокији добио од епископа Георгија. Георгијева улога била је значајнија од улоге обичног верског учитеља јер се, захваљујући његовој позамашној библиотеци, Јулијан упознао са филозофијом и историјом Рима. Тако је млади Јулијан, изучавајући развој царства и борбе за власт, дошао до два битна закључка: схватио је суштину појединих догађаја и увидео одговорност за покољ у којем је страдала његова породица, и спознао је своје племенито порекло. Од тих сазнања па надаље пратио га је опсесивни страх да је предодређен за смрт. Своје порекло Јулијан није повезивао само са римским великодостојницима, већ и са илирским прецима који су обожавали Сунчево божанство – Хелија Митру, и у његово име чинили херојска дела. У овом делу књиге писац (упознајући читаоца са Јулијановим учитељима, њиховим методологијама подучавања и темама којима су се превасходно бавили) износи суштинска филозофска и теолошка питања која су мучила Јулијана, осветљава Јулијанову занесеност хеленском митологијом и филозофијом и описује његов пут удаљавања од хришћанства.

Када је Јулијанов брат Гал позван да као цезар буде заменик цара на Истоку, Јулијан се, добивши Констанцијеву дозволу, вратио у Константинопољ, где је проучавао филозофију. У тим данима посветио се проучавању грчке филозофије (посебно Платона) и религиозном и филозофском преиспитивању, које је учврстило његове погледе на хришћанство. Јулијан није био харизматичан, али је у комуникацији са људима био љубазан и саосећајан. Пошто није истицао своје

1 Лисјен Жерфањон, *Јулијан звани Ајосџаја* (прев. Бојан Савић Остојић), Службени гласник, Београд 2021, 32.

2 *Ibid.*, 41.

високо порекло, нити је због порекла захтевао привилегије, његова популарност је расла те га је цар Констанције, опреза ради, поново преселио у Никомедију. Временом, Јулијан се укључио и у мање неоплатонистичке групе обожавалаца богова у којима је могао да дискутује са истомишљеницима. Заједнички, проучавали су Платинову метафизику, читали су дела Платона и Аристотела, и расправе стоика. У том периоду, Јулијан је доживео своју мистичку иницијацију у капели богиње Хекате, у једној врсти магијског обреда у коме су призивани богови и духови, после које се придружио верским фанатичима које су хришћани прогањали. Пошто је то своје опредељење још увек морао да крије, Јулијан је, по речима аутора, осећао бес према Галилејима (хришћанима). Најзначајнији период његовог образовања, иако најкраћи, био је период школовања у Атини, када је одлазио у светилиште Елефстину, у којем се иницирао у мистерије које су се бавиле животом после смрти. По речима аутора ове књиге, Јулијан је од одласка из Атине „заувек био Атињанин”.³

У другом делу књиге писац описује Јулијаново именовање за цезара, које је уследило као последица нових дешавања у царству. По правилу, увек је постојала нека унутрашња узурпација, на границама су се дешавала варварска освајања и вечито је била присутна персијска претња. Констанције још увек није добио наследника, па је Јулијан, као блиски рођак који је био посвећен учењу, а не војевању и владању, био добар избор да се попуни празнина. Јулијан је ову промену прихватио у стилу стоика – препустио је боговима да му одреде даљи позив. Тако је 6. новембра 355. године, двадесетчетворогодишњи Јулијан постављен за цезара, да управља Галијом и Великом Британијом. Три недеље после постављења, Јулијан је кренуо у војни поход на Галију.

У овом делу књиге Јулијан је приказан као вредни ученик и поносни наследник владара Рима. Без икаквог војничког знања, Јулијан је савладао војну обуку толико успешно да је, после започетих војних похода, повратио територије које су Германи освојили. Јулијан је, такође, да би избегао сукобе са Констанцијем, написао два текста: један је „Похвала Констанцију”, а други је „Похвала Еусебију” (у којем је Констанцијеву супругу уздигао до нивоа божанства).

Међутим, Констанције је у Јулијану видео узурпатора. Донео је одлуку да Јулијана пошаље поход на Персију, а да пре тога уклони његову гарду. Овај догађај је био драматичан тренутак у Јулијановом животу, али се завршио преокретом у његову корист. Наиме, схвативши укидање цезарове гарде као издају, војници и официри који

3 *Ibid.*, 113.

су били привржени Јулијану окупили су се око њега и прогласили га за августа. Тако је Јулијан, жељом своје војске, постао Август Флавије Клаудије Јулијан – римски цар.

Од првобитног покушаја преговарања са Констанцијем, Јулијан, напослетку, долази до радикалне одлуке о потпуном преузимању власти. Закључивши коначно да је Констанције узурпатор који је његовој породици одузео врховну власт у Римској царевини коју су им богови наменили, Јулијан се упутио преко Дунава ка Наису, како би извојевао победу над Констанцијем. Игром судбине или вољом богова, Констанције умире од грознице пре надолазећег сукоба, пред смрт одредивши Јулијана за свог наследника како би наставио династију. Након Констанцијеве смрти, Јулијан је прогласио општу жалост и доделио му почаст апотеозе (проглашавање за бога на Сенату).

У последњем периоду свог живота, Апостата је покушавао да врати стару славу и златно доба Римског царства владавином у складу са античком традицијом. Јулијан је желео да буде вођа „који је човечнији од човека, из кога просејава божанска *philantrophia*.”⁴ Говорећи о реформама које је Јулијан покушао да спроведе, писац је указао на Јулијанову намеру да уреди државу, односно да реформише законе и државну администрацију.

Аутор у овом делу књиге полази од прве и можда највеће реформе, коју назива „културном револуцијом”.⁵ Јулијан је био скроман човек који није „подносио раскош, луксуз и никакав облик улагивања”,⁶ те је од својих поданика тражио да буду слободни људи који ће искрено износити своја мишљења. У складу са својом природом, а у циљу успостављања онога што је сматрао апсолутном правдом, Јулијан је у државну организацију укључио суд правде који је изрекао неколико смртних казни и прогонстава.

Његове верске реформе су биле, пре свега, усмерене на успостављање паганства као званичне религије. Јулијан је обнављао старе паганске култове и јавна жртвовања у знак захвалности. На самом почетку владавине, едиктом је успоставио пуну религијску слободу (једну врсту верске толеранције, без великих прогона хришћана), рачунајући да ће тиме стећи популарност. Пошто је у оквиру хришћанске цркве после Никејског сабора и даље постојало размимоилажење међу црквеним великодостојницима, Јулијан је рехабилитовао све епископе протеране после сабора, очекујући да ће на тај начин дестабилизovati хришћанство. Аутор наводи да је Јулијан био против-

4 *Ibid.*, 213.

5 *Ibid.*, 214.

6 *Ibid.*

ник хришћанства и да га није разумео, с тим што је увидео одређене квалитете у црквеној организацији те је имао намеру да паганску религију устрои на сличан начин. Његова толеранција према хришћанима се, међутим, није односила на свештенике којима је укинуо све дотадашње привилегије (ослобађање од пореза и право да буду судије), док је у области образовања наложио да наставничка места буду резервисана само за пагане. У односу на религијска питања, Јулијан је донео још две мере: хришћанске реликвије и сахране сматрао је нечистим и стога је забранио да се сахране врше дању, а Јеврејима је понудио обнову храма у Јерусалиму и тражио њихов повратак у Израелску земљу.

Поред наведених верских реформи, помињу се два екстремна догађаја која у врло негативном светлу приказују Јулијанов однос према хришћанима. Наиме, када су пагани, по Јулијановом доласку на власт, сурово погубили његовог старог учитеља, епископа Георгија, Јулијан није казнио учиниоце, него је сву пажњу посветио прикупљању књига из Георгијеве библиотеке. У другом догађају, извесног Марка, познатог прогонитеља пагана, стигла је Георгијева судбина када је одбио да сруши здање које је сазидао. Касније се про-нео глас да је Марко спасао Јулијана за време великог прогона те да је Јулијан издао свог спаситеља као што је Јуда издао Христа.

Објашњавајући Јулијаново схватање света, аутор указује на ширу слику коју је Јулијан сагледавао, не руководећи се судбинама појединаца. Наиме, Жерфањон говори да је Јулијанов једини покретач била „обнова вечитих вредности које су прославиле Царство, а све је то припадало поново пронађеном Олимпу. Као поданик богова, себе је видео на челу идеалног полиса, републике којом ће потпуно владати божанска *philosophia*, онако како ју је разумео из своје огромне лектире и непрекидних медитација, по узору на браћу непријатеље, хришћанске монахе. Свако је имао своје Свето писмо”⁷

У погледу ратних достигнућа, Јулијан је борбу са Персијанцима наставио са нешто успеха, али тај је рат коначно довео до његове погибије 363. године. На самрти, Јулијан је наводно изустиио – по сећању хришћана – „Победио си, Галилејче”, а према тврдњама других изговорио је: „Хелије, погубио си ме”⁸ Поред недоумице у погледу онога што је изрекао на самрти, остало је непознато и од чије руке је настрадао – од противника Персијанаца или од издајника Римљана.⁹ Цар Јулијан Апостата сахрањен је у Тарсу, у скромном месту близу

7 *Ibid.*, 247.

8 *Ibid.*, 316.

9 *Ibid.*, 317.

реке Киднос. По речима аутора, на изласку из града подигнут је једноставан споменик на којем је урезан епитаф: „Овде почива Јулијан, вративши се са бурног Тигра; Био је и добар владар и ваљан бацач копља.”¹⁰

Нарочита вредност домаћег издања књиге „Јулијан звани Апостата” јесте посебна целина названа „Додатак”, која садржи изворне Јулијанове текстове у преводу Александра Поповића и рад под именом „Цар Јулијан Апостата” професорке Ксеније Атанасијевић, прве жене која је, у првој половини XX века, докторирала на Београдском универзитету и стекла звање доцента. Изабрани списи цара Јулијана у књизи јесу: Химна краљу Хелију, Писмо Атињанима, Мисопогон (Брадомрзац), Против Галилејаца, Фрагмент писма свештенику, Писмо свештенику, Јулијан првосвештенику Теодору, Евагрију (Писмо Евагрију). Према казивању професорке Атанасијевић, Јулијанова дела „ако и не изграђују један оригинални систем, садрже много добрих мисли и широких теолошких и метафизичких концепција”.¹¹ Иако у књизи није јасно наведено да изабрани Јулијанови списи не чине изворну конструкцију ауторовог дела, већ представљају додатак домаћег издавача, неспорно је да је управо на тај начин у овом издању успешно заокружена биографија овог римског владара. Извори које је Јулијан оставио су неопходни за разумевање његовог психолошког профила и тумачење његових филозофских и верских ставова.

Јулијан је написао велики број текстова о виђењу света и о положају човека у том свету, а пре свега, о свом односу према богу, истини и духовности. С обзиром на обим његових текстова о тим питањима, и сам је добио назив „Филозоф”. Међутим, како аутор књиге наводи, Јулијан није био филозоф, него поштовалац филозофије.¹² Себе је доживљавао као представника богова, уједно Римљанина и Грка, којем је додељен задатак да поврати славу Римског царства, у најбољем античком духу правде и истине. Апостатин живот су одредила његова верска уверења, поштовање античке филозофије и личне психолошке дилеме.

„Јулијан је најбољи део свог сна понео у гроб”.¹³ Кратки животни век, међутим, није био једини разлог због којег Јулијан није успео да реализује своје политичке и верске циљеве. Упадљиво радикалне верске, политичке и друштвене промене сматране су ретроградним и било је немогуће декретима пресликати религију и културу јед-

10 *Ibid.*, 320.

11 *Ibid.*, 505.

12 *Ibid.*, 296.

13 *Ibid.*, 329.

ног времена, насталих у оквиру другачијег друштвеног, политичког и културног контекста, у друго. Цар Јулијан Апостата је био одвећ искључив у погледу својих убеђења, у својој вери је видео само оно што је желео, док у туђој вери није препознавао ништа. Лисјен Жерфањон је закључио да „хришћани нису ништа ни знали ни слутили о Јулијану, у њему су видели само паганина, а Јулијан није ни знао ни слутио Исуса Христа, у њему је видео само хришћанина. И то је то. Ништа се није подударало, ништа се није ни пробило из једне жиже вредности у другу. Колико је дугачак пут био потребан да би се дошло до тако разочаравајуће истине.”¹⁴

У светлу правне историје, значај изучавања животног пута овог римског владара је можда посредан, али свакако није занемарљив. Позна античка историја водила је ка компактнијој државној организацији, али и ка неповољнијем правном положају појединца; у том смислу, приповедање из позиције једног несвакидашњег августа и борца за хеленску просвећеност осветљава један интересантан угао гледања на правноисторијске промене тога периода. Ово дело широј читалачкој јавности скреће пажњу на драгоцену Јулијаново деловање на подстицању интереса за хеленску културу и хеленску филозофију, које су трајна историјска баштина и незаменљиви извор духовности.

Рад приспео / Paper received: 9.9.2021.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 11.12.2021.

14 *Ibid.*, 332.